

Türk Dış Politikası Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım: Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklığı

Berdal Aral*

Giriş

'Türk dış politikası'na dair literatürün Türkiye'nin dış politikasına ilişkin önemli ipuçları vereceği varsayımıyla kaleme alınan bu çalışmada, öncelikle bazı ders kitapları incelenmektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise konunun daha fazla somutlaştırılması amacıyla, örnek olay olarak 'Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri' üzerinde durulmaktadır. Literatür taraması sırasında yapılan eleştiriler yalnızca ilgili çalışmalara değil aynı zamanda, Türkiye'nin genel olarak dış politikasına, özel olarak da AB'ne yönelik politikalarına yönelmektedir.

Türk Dış Politikası Literatürüne Kısa Bir Bakış

Aşağıda incelenecek olan Türk dış politikasına ilişkin bir kısım çalışma, Türkiye'deki üniversitelerin özellikle uluslararası ilişkiler bölümünde okutulan kitaplar arasından seçilmiştir. Kanaatimce bu çalışmalar yalnızca entellektüel ürünler olarak değil, aynı zamanda Türk dış politikasına ilişkin mevcut söylemin önemli unsurları olarak algılanmalıdır. Bunun en önemli nedeni, entellektüellerin 'tarafsız' olmaktan çok, (pek tabii olarak) belli bir dün-

ya görüşüne sahip 'tarafli' bireyler olmalarıdır. Bu yönleriyle değişik tarafların bulunduğu mücadele arenasında belli bir dünya görüşünün, felsefi perspektifin ya da çıkar grubunun sözcülüğünü yapmaları doğal karşılanmalıdır. Ne var ki doğal olmayan, bu gerçeğin reddedilerek, serdedilen fikirlerin ve geliştirilen argümanların aksi düşünülemez doğrular gibi sunulmasıdır. Bu çalışmada bu tür dogmatik tavırların sosyal bilimlerin geleneğindeki eleştirel hassasiyetlerle örtümediği vurgulanmaktadır.

Konuya başlarken belirtmelidir ki, bu yazıda ifade edilen görüş ve eleştiriler belli bir perspektiften yola çıkılarak formüle edilmiştir. O nedenle objektif olma iddiası taşımamaktadır. Bu tavır elbette ki yukarıda belirtilen düşüncelerin doğal sonucudur. Öncelikle belirtmelidir ki, Türk dış politikasına ilişkin Türk akademisyenlerce yazılan ders kitaplarının dikkati çeken en önemli özelliği, bunların metodolojisine hakim olan devlet merkezliktir. Bu çalışmalarda, devletlerarası ilişkiler dışında kalan uluslararası ilişkiler ağı genellikle ya görmezlikten gelinmekte ya da çok sınırlı düzeyde incelenmektedir. Bu kitaplarda daha ziyade Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalar, taraf olduğu siyasi, kültürel ve askeri ortaklıklar, ya da belli devletlerle olan askeri, siyasi ve ekonomik ilişkileri incelenmektedir. Öte yandan, askeri konular ya da krizler üye-

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

rinde yoğunlaştığından, Türk dış politikasının iç dinamizmi ve (eğer varsa) ona süreklilik sağlayan unsurlar ihmal edilmektedir. Bu inceleme üslubu içinde 'yüksek politika' (high politics) meseleleri öne geçerken, 'düşük politika' (low politics) konuları kenara itilmektedir.

Diğer taraftan, (askeri ve siyasi) 'güç rekabeti' düzeyine indirgenen uluslararası ilişkiler düzeni içinde, Türkiye, yalnızca mevcudiyetini korumak isteyen marjinal bir aktör olarak sunulmaktadır. Türkiye'deki uluslararası ilişkiler uzmanlarının büyük çoğunluğu, gerçekçi (realist) ekole mensuptur. Bu ekolün ayırıcı özelliği, 'devlet', 'güç çatışması/güç dengesi/güç yarışı' ve 'savaş/çatışma/kriz/siyasi rekabet' gibi hususlara ağırlık vermesidir. Korumaya göre bu 'güç-merkezli paradigma' (power paradigm) 'devletlerarası çatışma' ve 'ulusal güvenlik' konularına ehemmiyet atfederken, kültür, ekonomi ve hatta toplum gibi unsurları dikkate şayan bulmamakta ve bunları paradigma dışına itmektir.¹ Bu gözlemlerin Türk dış politikası literatürü için de geçerli olduğu söylenebilir. (İstisnai olarak, 1973-74 'petrol krizi' sonrasında Türk ekonomisinde meydana gelen büyük sarsıntı sonrasında 'ekonomik meseleler' de önem kazanmaya başlamıştır) Bu çalışmada, Soğuk Savaş döneminde yazılan çalışmaların belirgin özelliği olan devlet-merkezli ve kriz-ağırlıklı metodolojinin 1990'lı yıllarda da bu özelliğinden pek bir şey kaybetmediği ileri sürülmektedir.

Burada öncelikle *Olaylarla Türk Dış Politikası* adlı kolektif çalışma incelenecektir.² Bu kitap Türkiye'nin en saygın eğitim kurumlarından olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyelerince ortak olarak hazırlanmıştır. Öncelikle kitabın, son bölüme yapılan ekleme hariç, Soğuk Savaş sona ermeden önce yazıldığını belirtmek gerekir. Tahmin edileceği gibi, Türkiye'nin diğer devletler ya da devletler grubuyla ilişkileri üzerine yoğunlaşan kitap, Türkiye'nin uluslararası örgütlerle

olan ilişkilerine yeterince yer vermemektedir. Kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi, bir olaylar kronolojisi şeklinde kaleme alınan kitap, askeri, siyasi ve kısmen de ekonomik konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kitaptaki bazı başlıklara bakıldığında bu durum anlaşılacaktır: 'İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Tehdidi', 'Truman doktrini', 'Marşal planı', 'Balkan Paktı', 'Bağdat Paktı', 'Süveyş bunalımı ve Türkiye', 'Kıbrıs sorunu', 'Türk-Yunan uyuşmazlıkları', vs. Açıkça ki, kitap Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin de taraf olduğu kutuplaşmayı bir veri olarak alıp, Türkiye'nin de bu hususla ilişkilendirilebilecek dış politika meseleleri (belki de 'sorunları') üzerinde durmaktadır. Kitabın yazarları dış politikayı statik ve durağan bir mekanizma gibi algılamakta, ve bunu yaparken de yalnızca devletlerarası ilişkiler üzerinde durmaktadır. Burada belli bir dış politika davranışını belirleyen başlıca unsurlar (örneğin ideoloji, beklentiler, kamuoyu, ulusal çıkar, uluslararası çerçeve, uluslararası hukuk, güç dengesi vs.), dış politikada karar verme süreci, ve Türk dış politikasının kavramsal çerçevesi inceleme dışı bırakılmaktadır. Güç-merkezli bu tahlil yönteminde, devletlerin birbirleriyle ilişkiye girerken yalnızca ulusal çıkarlarını maksimize etme çabasında oldukları varsayılmaktadır.

Turkey in the Year 2000 adlı kolektif bir çalışmaya, Duygu Sezer de Türkçe karşılığı 'İkibin Yılında Türk Dış Politikası' olan bir makalesiyle katkıda bulunmaktadır.³ 1987 yılında yazılan bu makale, detaylı bir çalışma olmakla birlikte, devlet-merkezli bakış açısı burada da hakimdir. Bu çalışmada, Türkiye'nin bir yandan diğer devletlerle, bir yandan da Türkiye'nin taraf olduğu ya da kısmen taraf olduğu NATO ve (o dönemdeki adıyla) Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri incelenmektedir. Güç-merkezlilik burada da temel belirleyici faktör olarak sunulmaktadır. Yazar, 1980'li yılların sonlarına doğru Türk dış politikasını belirleyen dış faktörler olarak şunları belirtmektedir: (o dönemde hâlâ devam et-

mekte olan) İran-İrak savaşı; Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov sonrasındaki büyük dönüşüm; Avrupa'da konvansiyonel ve nükleer silah indirimine dair ABD-Sovyet anlaşmaları; ve son olarak, Arap-İsrail sorununa ilişkin uluslararası konferans olasılığı. (ss.77-89) *Güvenlik* meselelerinin ağırlık eksenini oluşturduğu bu çalışmada, netice itibarıyla, uluslararası ilişkilerin diğer konuları (ekonomik, sosyal, kültürel) inceleme dışı kalmıştır. Hobbes'cu bu yaklaşım Braillard tarafından şöyle ifade edilmektedir: "Bu bakış açısına göre, devlet, devletler arasındaki güç dengesi içindeki devrimin dinamiklerini oluşturduğu uluslararası ilişkilerdeki merkez-aktör olarak görülmektedir. Dış politika alanı iç politikadan net çizgilerle ayrılmıştır, ve temel ilgi alanı devletin güvenliğidir. Dış politika seçenekleri ulusal çıkar adına yapılan rasyonel seçimlerdir."⁴

Sezer, yukarıda sözü edilen çalışmasında, belli gelişmeler sayesinde uluslararası sistem içindeki kutuplaşmanın yumuşamaya başladığını ve artık iki rakip blok (müttefikleriyle birlikte ABD-Sovyetler Birliği) arasında barış içinde bir arada yaşama imkânı sağlayabilecek muazzam değişiklikler olduğunu belirtmektedir. Ne var ki yazara göre, bütün bu gelişmelerin Türk dış politikasının temel yöneliminde herhangi bir değişikliğe yol açması beklenmemelidir. Yazar, (dış politikada) 'radikal bir değişim öneren hiçbir parti halk tarafından seçilemez' görüşünü dile getirmektedir. (s.94) Bu nedenle de, 'dış stratejik çerçeve büyük bir dönüşüm geçirmesine rağmen' (s.95), Türkiye mevcut askeri ve siyasi ittifaklarından vazgeçmemelidir.

Türk dış politikasına ilişkin bu tür öngörüler oldukça yaygın görünmektedir. Bu tavır aslında mekanistik bazı önkabullere dayanmaktadır: Türkiye 'saldırgan', 'kindar' ve 'ne yapacağı belli olmayan' 'düşman devletlerle' kuşatıldığından NATO içinde kalmalıdır; Batı dünyası bugün de geçmişte olduğu gibi ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel alanlarda dün-

yaya liderlik etmektedir; Batı uygarlığı en 'insani' uygarlıktır; dış politika alanında Batı-merkezli dış politika terkedilirse, kaos, kargaşa ve 'geriye gidiş' kaçınılmaz olur. Bu görüşe göre, Arapların ve İranlıların ne denli 'kötü niyetli ve güvenilmez', 'keskin fikirli', ve 'duygusal' oldukları gün gibi aşikârdır. O nedenle, Türk uluslararası ilişkiler uzmanlarının kahir ekseriyeti, Türkiye'nin Batı-eksensiz dış politikasının 'iyi bir şey' olduğu hususunda hemfikirler. Aralarındaki kayda değer tek fark ise, Batılı olmayan devletlerle hangi ölçüde ilişki kurulması gerektiğidir. Bu fikri çerçeve içinde, Türkiye'nin 'ulusal çıkarları' anahtar sözcüktür. Ulusal çıkarları gerektirdiği için Türkiye, örneğin, diğer müslüman Orta Doğu ülkeleriyle yakın ilişki kurabilir. Bu çıkarlar şöylece tasnif edilebilir: bu ülkelerin bazıları dünyanın en önemli petrol ihracatçısı durumdadır. Türkiye'nin petrol kaynakları ise sınırlıdır; bu bölge Türk ihracatı için büyük önem taşıyan bir pazar niteliğindedir; Türkiye ile bölge ülkeleri arasında ortak tarihi, dini ve kültürel bağlar vardır. O nedenle halkın daha fazla işbirliği yönündeki talepleri dikkate alınmalıdır; Orta Doğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler (sosyal, kültürel, ve ideolojik alana teşmil etmemek kaydıyla), Kıbrıs benzeri uluslararası uyuşmazlıklarında Türkiye lehine daha fazla uluslararası destek anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi, bu motifler, daha açık ve çok-boyutlu bir dış politika beklentisinden ziyade, Türkiye'nin çıkarlarını maksimize edecek pragmatik kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Burada vurgulanması gereken ideolojik bir boyut da vardır. Türkiye'deki uluslararası ilişkiler (ya da dış politika) uzmanları, genellikle kapitalizm, rasyonalizm, ve modernizmden kaynaklanan egemen Batılı paradigmaları sorgulamaktan uzaktır. Bunlara göre uluslararası sistem ve onun temel aksiyomları Batılı ülkeler grubunca oluşturulduğundan, bu statükoya karşı çıkmak hem imkânsız hem de gereksizdir. Bu nedenle, Türkiye'nin yapması gereken, bu yapıya karşı çıkmak değil mevcut yapının

sağladığı olanaklardan azami derecede yararlanmaktır. Bu da ancak Batılı devletler grubuyla birlikte hareket ederek sağlanabilir. O nedenle, *Olaylarla Türk Dış Politikası* kitabında Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerinden hemen hemen hiç söz edilmemesi şaşırtıcı olmamak gerekir. Sezer'in: makalesinde de aynı durum göze çarpmaktadır; yazar, Türkiye'nin NATO, AET, ABD, Yunanistan, Batı Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini inceleme konusu yaptığı halde, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini sessizce geçiştirmektedir. Benzer şekilde, 1789'dan bu yana vuku bulan önemli siyasal olayları hiçbir eleştirelilik kaygısı taşımadan 'nakleden' Rıfat Uçarol'un *Siyasi Tarih* adlı kitabının⁵ Türk dış politikasının incelendiği bölümünde, Üçüncü Dünya ile ilişkilerden tek kelime ile söz edilmemektedir.

Bu da bizi Türk dış politikası ile ilgili çalışmaların temel bir zaafına götürmektedir: konular *eleştirel* değil *betimleyici* bir tarzda ele alınmaktadır. Sözü edilen bu literatürde, Türkiye'nin dış politika davranışlarının eleştirilmesi söz konusu değildir. Dış politikaya dair konular bir olaylar kronolojisi gibi anlatılmakta ve bu yapılırken de genellikle ya Türk (genelde resmi olanlar) ya da Amerikan kaynaklarına dayanılmaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu her uluslararası meselede ya da sorunda, adeta Türkiye'nin haklılığı *kanıtlanmaya* çalışılmaktadır.

Fahir Armaoğlu'nun *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* isimli 1991 tarihli kitabı⁶ yukarıda sözü edilen bu tavrın belki de bir uç örneğini teşkil etmektedir. Bu çalışma boyunca başka devletlerle olan uluslararası uyuşmazlıklarında Türkiye'nin bakış açısı dışındaki görüşler görmezlikten gelinmektedir. Yazar adeta bir Türk Dışişleri bürokratu gibi meselelere yaklaşmaktadır. Örneğin, yazar, Kıbrıs uyuşmazlığının sorumluluğunu tümüyle Yunanistan'a ve (eski) Sovyetler Birliği'ne yıkmaktadır. (ss.275-286) Öte yandan, Türk dış politikası ile ilgili

bölümde, yazar, tamamen Türk resmi kaynaklarını kullanmaktadır. Uluslar-arası ilişkilerin geneline ait bölümlerde ise yalnızca Anglo-Amerikan patentli referanslar kullanılmaktadır. Bu da muhtemelen yazarın Türk dış politikasının Batı-yanlısı yönelimlerini 'doğal' kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.

Türk dış politikasına ilişkin yukarıda incelenen ders kitaplarının Batı-merkezli ve güvenlik-ağırlıklı vurgusu, biraz da Türkiye'nin dış politika arenasında gerçekten de böyle bir tavır içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, konunun içeriği ile konunun inceleniş biçimi çoğu zaman örtüşmektedir. Bu çalışmanın bundan sonraki bölümünde, özel olarak, 'Türkiye-AB ilişkilerine dair literatürün' yukarıda tartışılan genel çerçeveye ne ölçüde uyduğu incelenecektir.

Türkiye-AB Literatürünün Genel Bir Eleştirisi

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile olan tarihsel ortaklık ilişkisinde (1992'den önce bu örgütün adı 'Avrupa Ekonomik Topluluğu' (AET) olduğundan, o döneme ilişkin olarak bu isim kullanılacaktır) sıkça karşılaştığı hayal kırıklığı, bir ölçüde politikacılar ve uzmanlarca bu konuya ilişkin geliştirilen söylemin zaaflarından kaynaklanmaktadır. Bu hususta ilk söylenecek şey, egemen söylemin genellikle yüzeysel ve önyargılı olduğudur. Örneğin resmi nitelikli raporlar genellikle Ortaklık Andlaşmasından ve Katma Protokolden kaynaklanan başlıca sorunların nasıl aşılabileceğini, daha çok *Türkiye perspektifinden* değerlendirme eğiliminde olmuştur. Bu yapılırken de mevcut anlaşmaların uygulama pratiğini etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler yeterince incelenmemektedir. Türkiye-AB ilişkilerini konu alan akademik çalışmalarda ideolojik ya da kültürel ön kabuller nedeniyle çoğu zaman eleştirel olamamaktadır. Bugün bu tavır daha az yaygın olmakla birlikte, (o zamanki adıyla) AET'yi kapitalist/empyrialist bir ortaklık ola-

rak gören (radikal) sol görüşlü akademisyenler, Türkiye-AET ilişkilerini genellikle görmezlikten gelmişlerdir. Türkiye'nin AET üyeliğini destekleyen akademisyenler ise, birleşik bir Avrupa'nın çekirdeği olan bu örgütü adeta 'kutsamışlardır'. Bu çalışmada özellikle bu grup üzerinde durulmaktadır.

'Destekleyici cenah', genellikle, ekonomik olmaktan çok siyasi/ideolojik mülahazalarla benimsedikleri şu ön kabullerle yola çıkmışlardır/çıkılmaktadırlar: Türkiye tarihsel olarak Avrupa'nın bir parçasıdır; AET demokratik bir Avrupa birliğinin çekirdeğini oluşturmaktadır; o nedenle Türkiye ne pahasına olursa olsun AET'ye üye olmalıdır. Bu varsayımlarla yola çıkıldığında, öncelikle, Osmanlıların özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa devletler sistemine ve de uygarlığına eklemelendiğini 'kanıtlamaya' çalışılır. 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'yla tüm Osmanlı tebaasının (Müslüman olsun, Hristiyan olsun) 'mal, can ve namusunu koruyacağını' ilân edilmesi, 1856'da kabul edilen Islahat Fermanıyla bunlara kanun karşısında eşitlik sağlanması, batılı hukuk anlayışının daha o dönemde Osmanlılarca da kabul gördüğünün birer karinesi olarak sunulur. Bu arada, aynı yıl Osmanlı Devletinin Avrupa devletler sistemini oluşturan Avrupa Uyumu'na (Concert of Europe) Batılı olmayan ilk devlet olarak kabul edilmişinin, onun Avrupalılığının tescili olduğu vurgulanır. Bu, 'seçmeci' (selective) bir tarih anlayışı olup, tarihi gerçeklerin saptırılmasına ya da manipülasyonuna dayanmaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlı devleti İslam fıkhdaki *dar-ül İslam* ve *dar-ül harb* ayrımına dayalı olarak *diyar-ı küfr* olarak saydığı Avrupa devletleriyle sürekli savaş halinde olmuştur. Avrupa ile 'barışçıl' ilişkilerin kurulması ise Osmanlı devletinin savaş meydanlarındaki mağlubiyetlerinden kaynaklanan bir zaruret hali olarak algılanmalıdır. Osmanlı devlet yöneticilerine göre, bu, geçici bir dönemdi ve İmparatorluk eski gücüne kavuştuğunda 'küfarla' savaş mukadderdi. 'Destekleyici' ekole

mensup araştırmacılar, Anadolu'daki İstiklâl Harbinin de Batılı güçlere ve onların içerideki destekçilerine karşı verildiği gerçeğini gözden kaçırma eğilimindedirler. Bunun yerine, ağırlık noktasını Cumhuriyet dönemindeki batılaştırıcı reformların teşkil ettiği bir söylem tercih edilmektedir. Bundan sonra da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye yönelen Sovyet tehditleri ve buna karşı ABD'nin Türkiye'ye verdiği destek vurgulanır. Son olarak, Türkiye'nin NATO ve Avrupa Konseyi üyeliği bu ülkenin ne kadar 'Avrupalı' olduğunun bir 'kanıtı' olarak sunulur. Ne var ki, burada da, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki karşılıklı kuşku ve hayâl kırıklıkları çoğu zaman gözden kaçırılır.

Böyle bir tarihsel çerçeveye oturtulan Türkiye-AET ilişkileri, genellikle şu sıralama içinde incelenir:

-Ortaklık Andlaşmasının (Ankara/1963)⁷ içeriği ve amaçları;

-Katma Protokolün (imza 1970; yürürlük 1973)⁸ içeriği ve amaçları;

-AET ülkelerinin Katma Protokolün uygulanma sürecinde Türk ihracat mallarına uyguladığı ticari kısıtlamalar;

-Türkiye'nin Batı dünyası için taşıdığı önem ve bir 'ortak üye' olduğu gerçeği, ve maruz kaldığı ekonomik, ticari ve siyasi hak-sızlıkların düzeltilmesi gereği;

-Ortaklığın (Türkiye yararına) daha iyi iş-lemesi için mevcut hukuksal düzenlemelerde yapılması gereken değişiklikler;

-Taraflar arasında 1996 başında yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşmasının başlıca za-afları ve bunun mevcut anlaşmalar çerçevesinde telafi imkânı. (Bu konuda doğal olarak az sayıda çalışma olduğu belirtilmelidir. Türkiye'nin üyelik şansının kaybolmakta olduğunun iyice belirginleştiği son yıllarda daha eleş-tirel bir tavır gözleendiği de söylemek gerekir)

Bu analitik çerçeve, Türkiye'yle AET arasındaki ortaklık sürecini diğer şartlardan bağımsız bir alan olarak kabul etmektedir. Bir başka deyişle, hukuksal ilişkileri etkileyen ekonomik, sosyal ve siyasal bağlam çoğu zaman görmezlikten gelinmekte, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleriyle olan ticari ve ekonomik ilişkilerinin ayırıcı özellikleri dikkate alınmamakta (örneğin tek taraflı bağımlılık; tarım ve tekstil sektörünün imalat sektörüne kıyasla başlıca dezavantajları; uluslararası sermaye hareketlerinin değişen yapısı; çok-uluslu şirketlerin uluslararası ticaretteki artan rolü), ya da Türkiye'nin AB'ne tam üye olması halinde bunun Türk dış politikasına, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine ve küresel ekonomi içinde Türkiye'nin değişen rolüne etkisi inceleme dışı bırakılmaktadır. Bu yüzeysel ve önyargılı yaklaşım, Türkiye-AB ilişkilerindeki sıkıntıların geçici olduğu ve rahatlıkla hâl çaresine kavuşturulabileceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Tahmin edileceği gibi, bu yazarlara göre Türkiye er veya geç AB üyesi olacaktır. Üyeliğin Türkiye'nin çıkarlarına ne ölçüde uygun olduğu ya da üyelik olasılığının ne ölçüde gerçekleşebilir olduğu çoğu zaman inceleme dışı tutulmaktadır.

Bu yaklaşım nedeniyle konu yalnızca 'ampirik' alanla sınırlı kalmakta, sorunlar yüzeysel bir şekilde geçiştirilmekte, kavramsal ve teorik problemler görmezlikten gelinmektedir. Biraz daha somutlaştırmak gerekirse, tarafların (özellikle AB tarafının) yükümlülüklerine ne ölçüde uydukları ve/veya uygulama pratiğinden kaynaklanan sorunların neler olduğu incelenmekte, ve daha sonra, ilgili bir kısım maddenin yeniden müzakere edilmesi gibi bazı dar kapsamlı hukuksal ya da uygulamaya yönelik değişiklikler önerilmektedir. Kapsam, amaç, yöntem ve içerik daha baştan belli olduğundan, okuyucu ilişkinin gerçek mahiyetini anlamakta çoğu zaman zorlanmakta ve mevcut politikalara alternatif teşkil eden perspektiften mahrum kalmaktadır.

Genellikle siyasi ve ideolojik kaygılarla desteklenen AET üyeliği, 1980 askeri darbesinden sonra, önce, geçmişte AET'ye karşı çıkan ya da kuşkucu davranan sol ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra da İslamcı görüş sahiplerince de benimsenmeye başlamıştır. Resmi ideolojiyi içselleştirmiş olan klasik sağ ve sol partiler, AB üyeliğini, geçmişte olduğu gibi, en başta Türkiye'nin Avrupa'nın parçası olduğu tezini tescil ettirmek ve aynı zamanda da önemli miktarda mali yardımın Türkiye'ye akmasını sağlayacağı için desteklemektedir. Buna karşın, bu içselleştirmeye nispeten yabancı olan sol (Marksistler bir yana bırakılırsa) ve İslamcı (bir kısmı hariç) kesimler, Türkiye'de iyi kötü işleyen bir demokrasiyi konsolide edeceği inancı içinde bugün AB'ne üyelikten yana tavır almışlardır.

Bu varsayımların ne derece gerçekçi olduğu rahatça test edilebilir. Öncelikle AB'nin Türkiye'nin demokratikleşmesini güvence altına alacağı tezine bir göz atalım. Bugüne dek AET'ye ya da AB'ne üye olan hiçbir devlet bu uluslarüstü örgüt sayesinde demokrasi savaşını kazanmış değildir. Aksine örneğin Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi, yakın geçmişinde askeri cuntalarca yönetilen ülkeler, çoğulcu ve demokratik bir rejimin gerektirdiği kurum ve kuralları sağlama aldıktan sonradır ki AET'ye üye olabilmişlerdir. (Yunanistan 1979'da, Portekiz ve İspanya ise 1981'de üye olmuştur: cuntanın yıkılmasından en az beş yıl sonra) Demokratikleşme için AB'nden medet ummak olsa olsa umutsuzluğun ve kendine güvensizliğin bir ifadesidir. İkinci bir varsayım da, AB'ne üyeliğin Türkiye'ye önemli ekonomik katkılar sağlayacağı tezidir. Bu varsayımın da geçerliliği çok kuşkuludur. Doğrusunu söylemek gerekirse, yukarıda sözü edilen görüş sahiplerinin hemen hiçbirisi tam üyeliğin getirisini ve götürüsünü yalnızca ekonomik gerçekleri dikkate alarak analiz etmeye yanaşmamaktadır. 1996'da yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması yukarıdaki varsa-

yımların sığığını gösteren önemli bir delil niteliğindedir.

Türkiye'yle AB arasında birkaç yıl önce yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması⁹, sanayi malların ilişkin olarak taraflar arasında gümrüklerin sıfırlanmasını ve üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesine Türkiye'nin de taraf olmasını öngörmektedir. Gümrük birliğinin birinci yılı sonunda yapılan bir incelemede, Türkiye'nin gümrük birliğinden beklediği avantajları elde edemediği görülmektedir. Örneğin, 1996 yılının ilk dört ayında, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığı 873 milyon dolardan 3,2 milyar dolara çıkmıştır.¹⁰ Öte yandan, Türkiye'ye verilmesi gereken 2,4 milyar ECU (European Currency Unit: Avrupa Para Birimi; 1 ECU=1.1 dolar) tutarındaki mali yardımın azlığı bir yana, Türkiye'ye henüz tek bir ECU bile verilmemiştir. Tarım ürünleri ise gümrük birliğinin kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca, beklenenin aksine, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarında artma değil azalma olmuştur.¹¹ Öte yandan, gümrük birliği sistemini etkilemesi halinde, Türkiye'nin, söz gelimi, Orta Doğu ülkeleri ya da Türki cumhuriyetlerle tercihli ticaret anlaşması yapması bile söz konusu olamayacaktır.¹² Yapılmasına müsaade edilse bile, benzer düzenlemelerin AB üyesi ülkeleri de kapsamı gerekecektir. Son olarak belirtilmelidir ki, AB organlarının gümrük birliğiyle ilgili kararlarına uymakla yükümlü olduğu halde, karar organlarında yer almadığından, Türkiye'nin bu süreci etkilemesi söz konusu değildir. AB'nin dış ilişkilerinde bunun bir örneği daha yoktur.

Türkiye'nin önde gelen sanayicilerinden Jak Kamhi, 1990'ların başında yapılan bir konferansta Türkiye'nin hiçbir zaman Batı'dan hak ettiği yardımı temin edemediğinden şikâyet etmiştir.¹³ Öte yandan, eski bir Başbakanlık danışmanının 1980'li yıllarda serbest piyasa düzenine ve ihracata dayalı sanayileşme modeline geçişle ilgili 1991'de sarfettiği

şu sözler oldukça anlamlı olsa gerektir: '...Türkiye'nin dünyaya entegrasyonu Ortak Pazar'dan ziyade tüm dünyaya yöneliktir. Bu aslında 1980 yılında başlamıştı ve çok önemli bir adım niteliğindedir. Ortak Pazar olsa da olmasa da bu süreç devam edecektir'.¹⁴ O nedenle Türkiye'nin dış dünyaya ekonomik alanda entegre olmak için AB'ne üyeliğinin ya da AB'yle gümrük birliğinin elzem olduğunu düşünmek yanlıtıdır.

Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenler, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in deneyimleri ışığında üyeliğin sağlayacağı varsayılan imkânlardan hareket etmektedirler. Ne var ki unutulmamalıdır ki, AB, kısa süre önce demokratikleşmeyi başarmış, kalabalık bir nüfusa sahip olmayan bu Avrupa ülkelerinin üyeliği konusunda oldukça istekli davranmıştır. Benzer tavır, AB'nin Türkiye'ye bakışında görmek mümkün değildir. Türkiye'nin üyelik halinde bu örgütün ekonomik, sosyal ve siyasi dengelerini alt-üst edeceğinden korkulmaktadır. Bunun bilinen çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, Türkiye'nin 70 milyona yaklaşan nüfusu ve bu nüfusun da hızla artmakta oluşu AB'ni ürkütmektedir. Bilindiği gibi, başlıca AB organlarında üye devletlerin oy ağırlıkları nüfusa bağlı olarak belirlenmektedir. Bu da karar verme mekanizmasında Türkiye'nin ağırlıklı bir rol oynamasını sağlayacaktır. İkincisi, Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir (2500 dolar) AB ortalamasının çok altındadır. Üstelik bölgelerarası gelir dağılımı büyük bir dengesizlik göstermektedir. Tarımın Türk ekonomisinde oynadığı ağırlıklı rol de dikkate alınırsa, AB'nin bölgesel, yatırım ya da tarım fonlarının hatırı sayılır miktarının Türkiye'ye akacağı söylenebilir. Bu da AB'nin düşünmek bile istemediği bir olasılıktır. Üçüncüsü, hızla artan nüfusu massedecek bir ekonomik yapı oluşturulmadığından Türkiye'deki işsizlik oranı % 20'lerin üzerinde seyretmektedir. Bu nedenle, üyelikle birlikte uygulamaya konabilecek bir serbest dolaşım hakkı, hiç kuşkusuz Türkiye'den AB üyesi ülkelere doğru yo-

ğün bir işçi göçüne yol açacaktır. Bu da hem ekonomik hem de sosyal olarak AB'nce istenen bir şey değildir. Son olarak, Türkiye'deki insan hakları standartları AB standartlarının çok altında seyretmektedir. Hukukun 'siyasallaştığı', pek çok gazeteci ve yazarın düşüncelerinde ötürü mahkâm edildiği ve siyasal partilerin keyfi olarak kapatılabildiği bir siyasal rejimin demokratik olamayacağı dikkate alındığında, AB'nin siyasal kriterler açısından da Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmadığı/bakmayacağı anlaşılabilir.

Türkiye'nin AB üyeliğine kabul edildiği varsayılsa dahi, beklenen ekonomik ve sosyal avantajların gerçekleşeceği de çok kuşkuludur. AB'nin pek çok ülkesinde bir türlü düşürülemeyen işsizlik, giderilemeyen sermaye sıkıntısı, 'ortak tarım politikası'nın AB bütçesinde yol açtığı sıkıntılar, ABD ve Japonya'ya karşı rekabet gücünü arttırmak için AB'nin ihtiyaç duyduğu yüksek yatırım fonları ve benzeri sıkıntılar nedeniyle, mali yardımların ya da çeşitli fonlardan aktarılan yardımların çok sınırlı düzeyde kalacağı tahmin edilebilir. Benzer nedenlerle, Türk işçilerine (en azından kısa ya da orta vadede) serbest dolaşım hakkının verilmemesi de çok muhtemeldir. Son olarak, AB'nin yapısından ve dış ekonomik önceliklerinden kaynaklanan zaafı giderilmedikçe, Türk tekstil ya da tarım ürünlerine AB pazarlarına serbest giriş hakkının tanınması da beklenmemelidir. O nedenle, gümrük birliği örneğinde olduğu gibi, üyelik yoluyla temin edileceği varsayılan ekonomik faydalar beklenenin çok altında kalacağından, Türkiye'nin hayal kırıklığına uğraması kaçınılmaz görünmektedir.

Öte yandan, olası bir üyelik Türk dış politikasının kapsamının daha da daralmasına yol açacaktır. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, Türkiye, bölgesel bir güç olarak uluslararası ilişkilerde daha etkin bir rol oynama hususunda büyük bir fırsat yakalamıştı. Bir yandan, toplam nüfusu 60 mil-

yona yaklaşan altı Türki cumhuriyetin bağımsız devletler olarak ortaya çıkması, diğer yandan da Balkanlar'da Yugoslavya'nın çözülmesiyle birlikte Müslüman unsurların siyasi erk kazanmaya başlaması, Türkiye'nin dış politikada 'misyonu olan ülke' konumuna yükselmesini sağlayabilecekti. Hiç kuşkusuz, ekonomik kaynaklarının ve siyasi gücünün sınırlılığı dikkate alındığında, Türkiye'nin bu bölgeler üzerindeki ağırlığının, örneğin Almanya'nın Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki ağırlığına kıyasla etkisiz kalacağı tahmin edilebilirdi. Nitekim öyle de oldu. Türkiye'nin Batılı devletlerden bağımsız (ya da nispeten bağımsız) bir rol oynamaktan ısrarla imtina etmesi neticesinde, Türkiye'nin bu bölgeler üzerindeki ekonomik, siyasi ve hatta kültürel etkisi sınırlı düzeyde kalmıştır. Pek çok gözlemcinin ittifak ettiği üzere, Orta Asya ve Kafkaslar'da, buradaki milletlerle daha az ortak özelliği olduğu varsayılan (Türkiye'de) İran'ın etkisi çok daha bariz olmuştur. Türkiye'nin AB'ne üyeliği halinde ise, ilişkiler bundan böyle AB'nin ipoteği altında olacağından, Türkiye'nin geçmişte yaptığı hataları telafi imkanları ebediyen rafa kaldırılacaktır. Bir uluslararası ilişkiler uzmanının da belirttiği gibi, üyelik halinde 'Türkiye'nin dış politikadaki özerkliği bir ölçüde kısıtlanacaktır. Eğer Batı Avrupa ülkeleri krizlerin aşılmasında ya da barışın korunmasında gereğinden fazla aktif bir rol yükümlenirse, Türkiye'nin bölgesel sorunlara "uzlaşmacı" yaklaşımı yeni baskılara maruz kalabilir'.¹⁵

Ne var ki bütün bu gerçeklere karşın, AB'ne üyeliğe karşı çıkılması bugün de 'akıl dışı bir tavır' olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bugün AB'ne üyeliği somut hak ve yükümlükler çerçevesinde ve ekonomik gerçekler ışığında değerlendiren çevreler küçük bir azınlığı temsil etmektedir. Aslında Türkiye'deki başlıca siyasal grupların AB'ne üyelik 'saplantıları', Türkiye'nin mevcut sorunları karşısındaki çaresizliklerinin bir dışavurumudur. Türkiye'nin yaşamakta olduğu derin ekonomik ve siyasi kri-

zin aşılması hiç kuşkusuz AB'nin tek taraflı çabalarıyla giderilemez. Ne var ki bütün bunlar gün gibi açık olduğu halde, belki de hiç gerçekleşmeyecek olan AB üyeliği 'Godot' nun beklendiği gibi' beklenmekte ve böylece çözüm bir kez daha ertelenmektedir. Aslında AB ile ilişkiler, Türkiye'deki siyasal yapı, süreç ve söylemlerin çarpıklığını anlamak isteyenler için bulunmaz bir 'laboratuvar' niteliğindedir.

Türkiye'nin son yarım yüzyıldır Batı dünyası ile yoğunlaşan ilişkilerinin tarihine baktığında, Türkiye'nin hemen hiçbir Batı kurumuna 'davet edilmediği' görülecektir. Aksine NATO ve AET başta olmak üzere, Türkiye'nin ancak ısrarlı çabaları sonunda bu örgütlerle ittifak ya da ortaklık ilişkisi kurabilmiştir. Bazı Türk diplomatları ve siyaset adamları, AET'yle ortaklık ilişkisi kurmak gayesiyle 1960'ların başlarında Avrupa başkentlerini dolaştıklarında, Fransa'nın o zamanki Cumhurbaşkanı De Gaulle, Türkiye'nin AET içinde ikinci sınıf bir rol oynayacağına, Orta Doğu ülkelerine önderlik etmesini ve böylece birinci sınıf bir rol oynamasını salık vermiştir.¹⁶ İlginçtir, yıllar sonra tam üyelik için Türk yetkililerin AET Komisyonu üyesi Fransız Claude Cheysson ile yaptıkları görüşme sırasında, kendilerine benzer şeyler söylenmiştir.¹⁷ Türkiye çoğu zaman NATO üyeliğini AB üyeliği yolunda bir pazarlık gücü olarak ileri sürerken, zaman zaman bazı AB yetkilileri böyle bir bağlantının anlamsız olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede, bu iki örgütün ne coğrafi olarak ne de amaç itibarıyla örtüştüğü vurgulanmıştır.¹⁸ Gümrük birliğinin doğal sonucunun tam üyelik olduğu tezi ise AB çevrelerinde pek de kabul görmemektedir. Üstelik Türkiye'nin çıkarları açısından, üyelik dışındaki seçenekler de zaman zaman önerilebilmektedir. Türkiye-AB Ortak Parlamento Komitesi Başkan Yardımcısı, bu çerçevede, 1991'de şunları belirtmiştir: 'Avrupa Topluluğu'na üye olsa da olmasa da, Türkiye'nin öylesine potansiyeli ve dinamizmi var ki, ken-

disi Avrupa Topluluğu'na, özellikle de üyeliğe bağımlı değildir.'¹⁹

Gerçekten de üyelik dışı ekonomik bütünleşme tipleri AB tarihinde zaman zaman sözkonusu olmuştur. Örneğin 1972-1973 yıllarında AET ile Norveç arasında yapılan müzakereler neticesinde sanayi mallarında bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Buna göre taraflar arasında ticaret konusu olan sanayi mallarının büyük çoğunluğunda gümrük vergileri kaldırılmıştır. Bu ticaret anlaşması, AET ile başka bazı ülkeler arasında yapılan anlaşmaların öncülü niteliğindedir. Bu anlaşmalar serisi, daha sonra AET ile EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması) üyesi olan Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Portekiz, İsveç ve İsviçre arasında da yapılmıştır.²⁰ Türkiye de EFTA ile 1991'de böyle bir anlaşma imzalamıştır. İspanya ve İsrail'le Topluluk arasında 1970 yılında yapılan anlaşma ise kısmi bir tercihli ticaret anlaşması niteliğindedir. O nedenle AB'ne tam üyeliğin Türkiye için tek alternatif olduğu görüşüne katılmak mümkün değildir. Üstelik Türkiye ve AB arasında 1996'da yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması kendi başına üyelik-dışı bir düzenleme olarak kabul edilmelidir. Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ödemeler dengesi üzerinde yaptığı büyük tahribat dikkate alındığında, Türkiye'nin üyelik yoluyla elde edeceği avantajlara bel bağlaması bir bakıma anlaşılır hale gelmektedir. Ne var ki yukarıda da belirtildiği gibi, tam üyeliğin Türkiye'ye büyük maddi imkanlar sağlayacağını beklemek, en hafif deyimle, aşırı iyimserlik olacaktır.

Muhtemelen Türkiye'nin önündeki en makûl seçenek, gümrük birliği anlaşması yerine AB'yle bir 'serbest ticaret anlaşması' imzalamaktır. Bu düzenleme öncelikle gümrük birliğinin olumsuz bazı etkilerini bertaraf edebilecektir. Birincisi, Türkiye mahrum kaldığı gümrük vergisi gelirlerine yeniden kavuşacaktır (yıllık ortalama 2,5 milyar dolar). İkincisi, Ortak Gümrük Tarifesi'nden çıkarak üçüncü

ülkelerle istediği gibi ekonomik ve ticari ilişkiler kurabilecektir.²¹

Ne var ki bu türden bir alternatif strateji, ancak Türkiye'nin yönetici seçkinlerinin zihni bir dönüşüm geçirmeleriyle mümkün hale gelebilir. Bu zihni süreç, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Türkiye'nin önüne yeni jeopolitik ve jeokültürel fırsatların çıkmasıyla imkân dahiline girmişti. Ne var ki bu dönüşümün, hiç de beklendiği gibi gerçekleşmediği ve Soğuk Savaş mentalitesinin hâlâ yönetici seçkinlerin zihinlerinde tazeliğini koruduğu artık anlaşılmıştır. Türkiye bugün de uluslararası ilişkilere Batı-merkezli bir perspektiften bakmaya devam etmektedir. *Güvenlik kaygılarının başatlığının, devlet-merkezliliğin ve kendine güvensizliğin* Türkiye'nin dış politika stratejilerinin hâlâ en ayırıcı vasfı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye, 'yeni dünya düzeninde' uluslararası ilişkilerde bağımsız bir rol oynamaktansa, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'da izledikleri stratejilere eklenme eğiliminde olmuştur. Bir yandan NATO üyesi olmasının, bir yandan da AB'yle 35 yıldır ortaklık ilişkisi içinde olmasının, Türkiye'nin mevcut uluslararası sistem içinde ikinci derecede rol oynamasını sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin yönetici seçkinlerinin AB'ne tam üyelik konusundaki ısrarları aslında bünyesinde iki temel unsuru birden barındırmaktadır. Birincisi, daha önce de belirtildiği gibi, Batılı kimlik İslami kimliğin bir alternatifini gibi algılanmaktadır. Bu görüşe göre, AB'ne üyelik bu kimliği pekiştirecek, tescil edecektir. Böylece, AB'nin de sağlayacağı destekle, bastırılmaya ve gizlenmeye çalışılan İslami kimlik kamusal alandan atılacaktır. İkincisi, Türk yönetici seçkinleri genel olarak Batı-merkezli (tarihsel olarak, Avrupa-merkezli) bir dış politika perspektifine sahiptir. Buna göre, Batı âlemi dışındaki dünya, bugün de, geçmişte olduğu gibi, akıl-dışılığı, güvenilmezliği, otoriter gelenekleri ve uygarlık yokluğunu ifade etmektedir. O nedenle ulus-

lararası ilişkiler düzeni içinde barış ve istikrar ancak Batılı devletlerin güdümünde gerçekleşebilir. Bu yüzden hem NATO hem de AB gibi örgütlenmeler, muhtemelen Üçüncü Dünya ülkelerinden kaynaklanabilecek sistem-dışı hareketleri 'yola getirmek için' elzemdir. Barışsever ve 'çağdaş' bir ülke olarak Türkiye'nin bu forumlarda yer alması, hem tabiidir hem de gereklidir. Soğuk Savaş sonrasında da bu bakış açısının Türkiye'deki AB'ne ilişkin değerlendirmelerin arka planında yer almaya devam ettiğini iddia etmek abartma sayılmamalıdır. Bu konu AB özelinde biraz daha somutlaştırılabilir.

Bir yazar, ekonomik bütünleşme sürecinin zamanla ulus-devletlerin sınırlarını aşan siyasal bütünleşmeye yol açacağını öngören neofonksiyonalist teorinin Türkiye-AB ilişkileri açısından geçerli olmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni, tarafların 1996 yılı itibarıyla ekonomik bütünleşme sürecinin üst bir noktasını teşkil eden gümrük birliğine geçmiş olmalarına rağmen, teorinin varsayımının aksine, Türkiye-AB ilişkilerinin siyasal planda kötüleşmesidir.²² Türkiye 1990'lı yıllarda AB resmi çevrelerinde, 'potansiyel bir üye' olarak değil ve fakat 'stratejik bir ortak' olarak tavsif edilmeye başlamıştır.²³ Ekonomik faktörler bir yana bırakılırsa, bunu, bir yanıla Türkiye'den nispeten bağımsız uluslararası sistemik değişmelerle, bir yanıla da Türkiye'yle AB arasındaki sürtüşmelerle açıklamak mümkün görünmektedir.

Gerçekten de, 1990'lı yıllarda eski Doğu Bloku ülkelerinin AB'yle yakınlaşma sürecine girmesi, Türkiye'nin özellikle Orta Doğu ve Kafkaslar'da ABD ile yakın işbirliği yapması, ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda NATO nezdindeki eski itibarını kaybetmesi, AB için bu ülkeyi 'cazip' bir ortak olmaktan çıkarmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin genel olarak insan hakları ve demokrasi konusunda, özel olarak da 'Kürt sorunu' konusunda 'içe kapanık' ve askeri güce dayanan

politikalar izlemekte ısrar etmesi, AB çevrelerinde yılın ışığına yol açmıştır. Bütün bu nedenlerle, bu tarihten sonra Türkiye'yle AB arasında siyasi değil ekonomik mülahazaların ön plana geçmiş bulunması doğaldır. Hiç kuşkusuz, bu durumun, bu konuda yapılan çalışmalarda ekonomik unsurlara daha fazla ağırlık verilmesi yönünde bir etkisi olacağı beklenebilir/di. Gerçekten de, 1990'lı yıllarda, Türkiye'nin AB'ne üyelik potansiyelinin belirgin bir şekilde aşınması nedeniyle, Türk akademik çevrelerinin meseleye daha gerçekçi yaklaşmaya ve böylece ekonomik meseleleri daha fazla ön plana çıkarmaya başladıkları belirtilmelidir. Bu da hiç kuşkusuz bu alandaki çalışmaların kalitesini yükseltme istidadındadır. Ne var ki Türkiye-AB ilişkilerini genel olarak inceleyen ve belli bir tezi savunan çalışmaların hâlâ bu zaafı yeterince aşamadıkları gözlenmektedir. Aşağıda, son yıllarda Türkiye-AB ilişkileri hususunda yapılan çalışmaların yalnızca küçük bir kısmı incelenmektedir. Bu çalışmalar, özellikle ekonomik unsurlarla siyasi unsurlara verilen öncelikler açısından irdelenmektedir. Böylece bu çalışma boyunca ileri sürülen temel argümanlardan birisinin, özellikle 1990'lı yıllardan sonra da geçerli olup olmadığı test edilmiş olmaktadır.

Örneklerle Türkiye-AB İlişkilerine Dair Literatüre Kısa Bir Bakış

Türkiye-AB ilişkileri konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalar çoğu zaman 'olan' ile 'olması istenenin' karıştırılması nedeniyle zaman zaman tutarsız bilgiler ihtiva etmektedir. *Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri: 1983-1988* adlı çalışma²⁴ bu tür bir tutarsızlığa iyi bir örnektir. Bu çalışmanın başlarında, Türkiye'de halkın çok büyük bölümünün AET'ye üyeliği desteklediği belirtilirken, çalışmanın ilerleyen sayfalarında, kamuoyunun üyeliğin Türkiye'ye getireceği avantajlar ve dezavantajlar konusunda bilgisiz olduğu belirtilmektedir. O nedenle, yazara göre, yakın gelecekte bu destekte önemli oynamalar olabilecektir.

Birol Ali Yeşilada, 'Prospects for Turkey's Membership in the European Union' başlıklı makalesinde²⁵ Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Batı için taşıdığı stratejik önemin azaldığını vurgulamaktadır. (s.44) Türkiye'yle AB arasındaki ekonomik ilişkilerin ağırlıklı eksenini oluşturduğu makalesinde, yazar, öncelikle siyasi ve stratejik hususları incelemekten kendisini alamamıştır. (ss.39-46) Bu çerçevede, Türkiye'nin AB'nin demokrasi kriterine ne ölçüde uyduğunu, Türkiye'nin ne kadar 'Avrupalı' olduğunu ve son olarak da, Türkiye'nin Batı dünyası için taşıdığı stratejik önemi irdelemektedir.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan birkaç yıl sonra kaleme alınan ve yazarının Turgut Özal olduğu belirtilen *Turkey in Europe and Europe in Turkey* adlı (orjinali Fransızca olarak yayınlanan) İngilizce çalışmanın²⁶ temel kaygısının Türkiye'nin AET üyeliğine hak kazandığını 'tarihsel gerçekler ışığında' 'kanıtlamak' olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de, kitabın baştan sona Türkiye'nin 'Avrupalı' bir ülke olduğunu 'kanıtlama' cehdiyle yazıldığı ve tarihsel çarpıtmalar ve belgelenmemiş iddialarla dolu olduğu belirtilmelidir. Bu çalışmada, Batı-eksensiz olarak kurgulanan dünya uygarlığına Türklerin 'katkısı' anlatılmaktadır. Kitapta Türkiye'nin sadece ekonomik ve siyasi olarak değil ve fakat kültürel olarak da Avrupa'nın bir parçası olduğu iddia edilmektedir. Bu çalışmanın formatı ve içeriği de bu görüş çerçevesinde belirlenmiştir. Kitabı göre, (muhtemelen olumlu anlamda) 'Türkler bin yıldır Avrupa'daki güç dengesinin önemli bir unsuru olmuştur'. (s.342) Kitapta, Türkiye'yle AET arasındaki ortaklık ilişkisinin pratikteki işleyişine dair ekonomik gerçeklere pek temas edilmezken, (yalnızca ss.313-314'te bazı kaba ekonomik göstergeler var) Türkiye'nin Batı dünyası için taşıdığı stratejik öneme bir kez daha vurgu yapılmaktadır: 'Ülkemiz Avrupa'nın savunması ve çıkarları için stratejik olarak hayati önem taşımaktadır.' (s. 342)

İlter Turan'ın 'Turkey and the European Community: Toward the Year 2000' adlı 1987 yılında uluslararası bir konferansta sunulan tebliği²⁷ de genel olarak ticari ve ekonomik konuları inceleme dışı bırakmaktadır. Yazar, makalesinin birinci kısmında Türkiye'nin AET'ye üyeliğini tabii kılan siyasi ve ideolojik faktörleri incelemektedir. (ss.39-40) Bir kaç sayfa sonra ise, yazar, AET'nin Türkiye'ye baştan beri kuşkuyla baktığını itiraf etmektedir. (s.41) 22 sayfalık bu çalışmada, ekonomik ve ticari gerçeklere ya da AET'ye ilişkin Türkiye'nin üyeliğini doğrudan etkileyecek somut gelişmelere, iki sayfadan daha az bir yer ayrıldığı görülmektedir. (s.42 ve, kısmen de, s.44) Yazar 2000'li yıllara doğru olası senaryoları tartışırken de, benzer şekilde siyasi ve güvenlikle ilgili konuları somut ekonomik unsurlar karşısında öne çıkarmaktadır. (ss.47-56) Son olarak, yazar, Türkiye'yle AET arasındaki ortaklık çerçevesinde imzalanan anlaşmaları ve alınan kararları ve bunların pratikteki işleyişini incelemekten ısrarla imtina etmektedir.

Türkiye-AB ilişkileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Atilla Eralp'in 'Turkey and the European Community : Forging New Identities Along Old Lines' adlı 1992 tarihli makalesinde²⁸, Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri 'uygarlık' ve 'kimlik' perspektifinden değerlendirilmektedir. Eralp'e göre Türkiye her alanda AB ile bütünleşme çabasına girmelidir, çünkü aksi durumda (örneğin sadece ticari ve ekonomik ilişkilere ağırlık verse) Türkiye'nin İslâm âleminin, Üçüncü Dünyanın ya da ABD'nin denetimine girmesi kaçınılmaz olacaktır. (ss.9-11). Bu makalede yazar, (Türkiye'de) 'batılılaşma' ve 'Türkiye'nin üyelik başvurusu' gibi konuları incelediği halde, ortaklık ilişkisiyle doğrudan ilgili hususları dışarıda bırakmaktadır. Eralp, 'Hükümetlerarası Konferans ve Esnek Entegrasyon Projeleri Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri' adlı, 1990'lı yılların ikinci yarısında kaleme aldığı anlaşılabilir bir başka makalesinde²⁹ ise Türki-

ye'nin, AB'yle Türkiye arasında imzalanan gümrük birliği anlaşmasıyla yetinmeyip, Batı Avrupa ülkeleri ile güvenlik alanında da yakın ilişkiler kurmasını önermektedir. Bunun içinde, yazar, Türkiye'nin askeri bir örgüt olan Batı Avrupa Birliği'ne 'tam üye' olmasını önermektedir. (ss. 70-71) Bu makalede de yazar somut ekonomik meseleleri bir tarafa bırakarak, Türkiye'nin Orta Doğu'da, Kafkasya'da ve Orta Asya'da AB ile yakın işbirliğine girmesini önermektedir. (ss.74-76) Yazara göre, bu işbirliği, 1990'lı yıllarda iyice zora girmiş görünen Türkiye'nin tam üyeliğini kolaylaştıracaktır.

Türk dış politikasına ilişkin çeşitli hususların incelendiği yarı-resmi *Foreign Policy* (Dış Politika) adlı dergide, konuya ilişkin yayınlanan pek çok makalede de baştan beri eleştirilen bu siyasi/ideolojik yaklaşım gözlenebilir. Sözü edilen bu derginin, söz gelimi, hususiyetle Türkiye-AET ilişkilerine ayrıldığı anlaşılan 1996 yılına ait 1-2 No.lu sayısında yer alan iki çalışmaya bakmak yeterlidir. Şadi Ergüvenç, 'Turkey; Strategic Partner of the European Union' adlı makalesinde³⁰, baştan sona Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan yeni güvenlik meselelerini incelemektedir. Bu çerçevede, bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin yeni güvenlik düzeninin doğal bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Hem bu nedenle hem de Batılı değerleri benimsediğinden, yazara göre, Türkiye'nin yakın bir zamanda AB'ne tam üye olarak alınması gerekir. Aynı sayıda, Seyfi Taşhan (derginin yazı işleri müdürü) 'A Turkish Perspective on Europe-Turkey Relations on the Eve of the IGC' adlı makalesinde³¹, benzer şekilde, Batılı değerleri benimsemiş olan ve Batılı bir dış politika izleyen Türkiye'ye yönelik AB'nden kaynaklanan tecrit politikasının bu ülkeye karşı haksızlık olduğunu ifade etmektedir. Yazar, AB çevrelerinin Türkiye'nin üyeliğine getirdiği başlıca itirazlara yanıt verirken, Türkiye'nin laik bir ülke olduğuna ve Avrupa'nın güvenliği için büyük önem taşıdığına dikkat çekmektedir.

Sonuç

Öncelikle, Türkiye'deki entelektüel ve siyasal seçkinlerin büyük bölümünün Türkiye'nin de tam üyeliğini arzu ettiği AB ile bu ülke arasındaki ortaklığa dair söylemin, genellikle yüzeysel ve önyargılı olduğunu belirtmek gerekir. Basının önemli bir bölümü, siyasal ve ideolojik gerekçelerle bu projeyi desteklemektedir (ya da destekler görünmektedir). Buna karşılık, AB ile ilişkiler konusundaki alternatif söylemler ya da stratejiler, genellikle ya ciddi düzeyde tartışılmamakta ya da bunlara kayıtsız kalınmaktadır. Bu da, tabiidir ki, bu husustaki çalışmaların ciddiyetini ve tutarlılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye'nin AB ile kurduğu ortaklık ilişkisinin tarihi bir dökümü yapıldığında görülür ki, ilişkinin her aşamasında Türkiye 'pasif bir ortak' konumunda olmuş ve genellikle karşı tarafça sunulan anlaşma taslaklarını kabul etmek durumunda kalmıştır. 'Karşılıklılık' ilkesi, bir uluslararası anlaşmanın tarafı olan devletlerin hak ve yükümlülüklerinde belli bir denge öngördüğü halde, Ortaklık Anlaşması, Katma Protokol ve ilgili Ortaklık Konseyi kararlarının böyle bir dengeyi gözetmediğini söylemek güçtür. Aslında taraflar arasında AB lehine bir güç ilişkisi olduğu, ve onların eşit olmayan pazarlık güçlerinin anlaşmaların formüle edilmiş biçimine yansıdığı belirtilmelidir. Örneğin, Katma Protokol'e göre, Türkiye'nin somut bir takım yükümlülüklerle sahip olmasına ve bunların da belli bir takvime bağlanmış olmasına rağmen, AET'nin yükümlülükleri hem muğlak, hem şarta bağlanmış ve hem de somut bir takvim öngörmekten uzaktır. (örneğin tekstil mallarında, tarım ürünlerinde, ve işçilerin serbest dolaşımı konusunda açık seçik bir taahhüt yoktur) Tahmin edileceği gibi, AET, anlaşmalardaki bu zaafı ve boşlukları rahatlıkla üye devletlerin ekonomik çıkarlarını korumak için kullanmıştır. Bu hususların hemen hiçbirisinde Türkiye'nin beklediği düzenlemeler bugüne dek yapılmış değildir. 1996'

da yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşması da, Türkiye'yle AB arasındaki eşitsiz ilişkiyi bir kez daha belgelemiştir, çünkü benzer zaaf- lar ziyadesiyle bu anlaşmada da vardır. Üstelik, yabancı bir gözlemcinin de belirttiği gibi, taraflar arasında gümrük birliğine geçişi öngören 1/95 No.lu Ortaklık Konseyi kararı, 'karar verme sürecinde Türkiye'ye önemli bir rol vermemekle birlikte, bu ülkeye çok geniş kapsamlı yükümlülükler vermektedir'³². O nedenle, denebilir ki, neo-fonksiyonalizmin öngördüğü karşılıklı bağımlılık, Türkiye'nin AB'ne tek taraflı 'bağımlılığına' dönüşmüştür.

Burada hiç kuşkusuz bir sorumlu aranacaksa, o da ortaklık ilişkisini AB'den farklı olarak bir türlü sosyo-ekonomik bağlam içinde görmek istemeyen Türk tarafı olmak gerekir. Yine bu çalışmanın başından beri vurgulandığı gibi, istisnalar bir yana bırakılırsa, ilgili akademik çevreler ulusal çıkarlara hiç de uygun olmayan bu siyasal/ideolojik tavra destek olmuştur.

Türkiye-AB ilişkileri aynı zamanda 'milletin iradesi' ile 'devletin iradesi' arasında özdeşlik kuran görüşlerin gerçekten ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. AB'ne yönelik olarak Türkiye tarafından izlenen politikalar, sayıca az insanın belirleyici olduğu bir kısım kurum tarafından belirlenmiştir. Kamuoyunun bu sürece aktif katılımı söz konusu değildir. Aslında halkın bu hususta yeterince bilgilendirildiğini söylemek mümkün değildir. Resmi tutumun isterlerine dayanılarak adeta 'kutsanan' tam üyelik idealini içselleştirmiş olan entelektüel, bürokratik ve siyasal seçkinler, (nasıl bir tepki göstereceği belli olmayan !) halkın katılımını zaten gereksiz addetmekte ya da farklı perspektiflerin sunulmasını zorlaştırmaktadır. Bir başka deyişle, bu hususta yazıp çizen pek çok akademisyen, resmi tutumun AB konusundaki başlıca tabularını destekler görünmektedir. Bu nedenledir ki, bu çevreler, örneğin, gümrüklerin AB menşeli mallar için indirilmesi sürecinde Türkiye'nin yaşadığı sıkıntıları çoğu zaman görmezlikten gelebil-

mişlerdir. Türkiye'nin AB ile kurduğu ortaklık ilişkisinin mevcut hukuksal düzenlemeler içinde faydadan çok zarar getirdiği aşikar hale geldiği halde, birkaç istisna hariç, bu seçkinler grubu geleneksel bakış açılarını yeniden gözden geçirme temayülünde görünmemektedir. Türkiye-AB ilişkileri, acilen, yeni kavramlarla zenginleştirilmiş farklı perspektiflere ihtiyaç duymaktadır. Bunun için, belki de, meseleyi ideolojik tercihlerin büyümesine kapılmadan, yalnızca bilimsellik kaygıları içinde inceleyecek araştırmacıların zuhur etmesini beklemek gerekecektir.

NOTLAR

1. Baghat Korany, 'Strategic Studies and the Third World: a Critical Evaluation', *International Social Science Journal*, Cilt 38, 1986, 547-562, s. 549.
2. Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, yedinci baskı, 2 cilt, (Ankara, Alkım Kitabevi Yayınları, 1989).
3. Duygu Sezer, 'Turkish Foreign Policy in the Year 2000', *Turkey in the Year 2000*, (Ankara, Turkish Political Science Association, 1989), 63-117.
4. Philippe Braillard, 'The Social Sciences and the Study of International Relations', *International Social Science Journal*, Cilt 36, 1984, 627-642, s.632.
5. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985).
6. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2 Cilt, (Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991).
7. Association Agreement Between Turkey-EEC, 12 September 1963, *Official Journal of the EC*, No. C 113/2, 24.12.1973.
8. Additional Protocol to the Association Agreement, 23 November 1970, *Official Journal of the EC*, No. C 113/17, 24.12.1973.
9. 'Türkiye-AT 36. Ortaklık Konseyi Toplantısı', 6 Mart 1995, İstanbul, *İktisadi Kalkınma Vakfı*, Mart 1995.
10. *Yeni Ufuk*, Ocak-Şubat 1997, Sayı 1, 13-15, s. 13.
11. *Ibid.*, s. 15.
12. Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, (İstanbul, Bağlam, 1995), ss. 57-59.
13. Mary Strang & Arlene Redmond (der.), *Turkey and the European Community-A Forum Europe Conference*, Brussels, Forum Europe, 1992, s. 77.
14. Bülent Gültekin, Başbakanlık Danışmanı, *ibid.*, s. 130.
15. Ali Karaosmanoğlu, 'Turkey's Discrete Foreign Affairs Between Western Europe and the Middle East', *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, (Ankara, Foreign Policy Institute, 1987), ss. 94-95.
16. Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası : 1959-1985*, üçüncü baskı, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987), ss. 135-136.
17. *Ibid.*, s. 442.
18. Eski bir Fransız Dışişleri Bakanının bu yöndeki ifadeleri için, bakınız Uğur Kılıç, *Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri: 1983-1988*, (Ankara, TOBB Yayınları, 1990), ss. 131-132.
19. Alman Metten, Strang & Redmond, *op.cit.*, s. 148.
20. *Keesing's Contemporary Archives*, 1973, s. 25978.
21. Bu konuda daha fazla bilgi için, bakınız Manisalı, *op.cit.*, ss. 57-63.
22. Çınar Özen, 'Neo-Functionalism and the Change in the Dynamics of Turkey-EU Relations', *Perceptions*, Cilt 3, No. 3, Eylül-Kasım 1998, s. 34-57.
23. *Ibid.*, s. 49.
24. Kılıç, *op. cit.*
25. Birol Ali Yeşilada, 'Prospects for Turkey's Membership in the European Union', *International Journal of Turkish Studies*, Kış 1992-94, Cilt 6, No. 1-2, s. 37-59.
26. Turgut Özal, *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, (Nicosia, K. Rüstem & Brother, 1991).
27. İlder Turan, 'Turkey and the European Community: Toward the Year 2000', *Turkey in the Year 2000*, *op.cit.*, s. 35-56.
28. Atilla Eralp, 'Turkey and the European Community: Forging New Identities Along Old Lines', *New Perspectives on Turkey*, Sonbahar 1992, No. 8, 1-14.
29. Atilla Eralp, 'Hükümetlerarası Konferans ve Esnek Entegrasyon Projeleri Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri', *Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye*, (İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı, 1997), s. 67-77.
30. Şadi Ergüvenç, 'Turkey ; Strategic Partner of the European Union', *Foreign Policy*, Cilt 20, No. 1-2, 1996, s. 3-22.
31. Seyfi Taşhan, 'A Turkish Perspective on Europe-Turkey Relations on the Eve of the IGC', *Foreign Policy*, *ibid.*, s. 55-67.
32. Steve Peers, 'Living in Sin : Legal Integration Under the EC-Turkey Customs Union', *European Journal of International Law*, Cilt 7, No.3, 1996, 411-430, s. 430.